

PUBLIKACIJOS

A. LOZURAITIS

JOZEFO DICGENO FILOSOFINIS CREDO

Jeigu filosofijos istorijoje mes matytume vien veiklą žymiųjų korifėjų, kurių idėjose paprastai atsekama pagrindinė tos istorijos linija, Jozefui Dicgenui (1828—1888) vargu ar beliktų vietos. J. Dicgeno filosofijai, nepaisant viso jos savitumo, trūksta nuosekliai išplėtotų originalių principų, kurie leistų ją laikyti atskiru filosofijos istorijos etapu. Ir vis dėlto filosofijoje J. Dicgenas paliko gana ryškių pėdsaką.

Filosofija buvo J. Dicgeno aistra, nors ir nebuvo jo profesija. Ir savo klasine padėtimi, ir savo įsitikinimais jis buvo griežtoje to meto oficialiosios filosofijos opozicijoje. Tos filosofijos atstovus jis paniekinamai vadino diplomuotais liokajais, kurių paradinį mokytumą laikė vien priedanga jų privilegijoms paslėpti. Kadaisė buržua yra buvę kultūros misionieriai, bet dabar tą vaidmenį jie užleidę darbininkams.

Visa, kas J. Dicgeno filosofijoje tikrai vertinga, organiškai siejasi su marksizmu. Tačiau J. Dicgenas nebuvo toks K. Markso ir F. Engelso pasekėjas, kuris vien propaguotų ir populiarintų jų mintis. Tuo metu naujoji filosofija ir ideologija dar tik formavosi. K. Marksas ir F. Engelsas ėmėsi kritiškai vertinti viešpataujančias filosofines bei socialines idėjas ir savo veikalais kūrė naujos pasaulėžiūros pagrindus. Būdami ne tik teoretikai, bet ir proletariato revoliucinio judėjimo vadai, jie daugiausia dėmesio skyrė toms mokslo šakoms, kurios glaudžiausiai siejosi su šio judėjimo programa, t. y. politinei ekonomijai ir socializmo teorijai. Tos bendros filosofinės, metodologinės prielaidos, kuriomis rėmėsi jų politinės ekonomijos ir socializmo teorijos išvados, ilgesnį laiką liko šešėlyje. Nemažą vaidmenį čia suvaidino ir ta atsitiktinė aplinkybė, kad K. Markso ir F. Engelso veikalas „Vokiečių ideologija“, kuriame jie išdėsto savo filosofines pažiūras, tuo metu negalėjo būti paskelbtas. „Mes palikome rankraštį graužiančiai pelių kritikai juo noriau, kad pagrindinį savo tikslą — patiems išsiaiškinti dalyką — mes buvome pasiekę“¹, — rašė vėliau K. Marksas. Todėl tai, ką K. Marksas ir F. Engelsas buvo nuveikę filosofijos srityje, iš dalies buvo nepastebima išoriniam žvilgsniui. Matoma

¹ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. I, V., 1949, p. 305.

buvo tiktai aisbergo viršūnė. Natūralu, kad J. Dicgenas, savo mokslinės veiklos tikslu laikęs tokią filosofiją, kuri plauktų iš proletariato, šio, kaip jis sako, ketvirtojo visuomenės luomo, interesų, daug kur buvo privers-tas eiti dar mažai tepramintais takais. Tačiau savo filosofiniu išsilavini-mu jis, žinoma, negalėjo prilygti K. Marksui ir F. Engelsui. Sąmoningai laikydamas save dialektinio materializmo šalininku, savo veikaluose jis toli gražu ne visuomet galėjo tiksliai atskirti tai, kas šioje filosofijoje yra tikrai nauja, kas yra jos branduolys, nuo to, kas sudaro tiktai jos teorinius šaltinius.

J. Dicgeno gyvenimas taip susiklostė, kad jis negavo sistemingo mokslinio išsilavinimo. Vos dvejus metus pasimokęs Kelno mokykloje, jis turėjo imtis darbo smulkioje odos įmonėje, kuri priklausė jo tėvui. Nuo tada ir prasidėjo J. Dicgeno, kaip darbininko, kelias. Net tris kartus jis emigravo į Ameriką ir joje praleido apie dešimt savo gyvenimo metų. Apie penketą metų dirbo valstybinėje odos įmonėje Peterburge. Jis vi-sada laikė save darbininku ir ne be pasididžiavimo nuolat tai pabrėždavo. Organiškas J. Dicgeno ryšys su proletariatu atsispindi visuose jo vei-kaluose.

Visa, ką J. Dicgenas pasiekė filosofijoje, buvo tvirtos valios ir atkak-laus darbo pasekmė. „Aš, būdamas odininkas,— rašė jis,— ilgai nesupra-tau mūsų filosofų veikalų, bet tariau sau: ką kiti pajėgia, tą pajėgsiu ir aš. Mąstymas — ne profesorių privilegija“². Filosofijos studijas jis laikė ne individualia užgaida, o darbininkų klasės poreikio tenkinimu. Jis kal-bėjo savo klasės vardu, laikydamas ją tikruoju savo skelbiamų idėjų kū-rėju. Jis buvo įsitikinęs, kad darbininkai turi išsiugdyti savo sąmonę, sukurti savo filosofiją, iškelti savo teoretikus.

J. Dicgenas — vienas iš vokiečių socialdemokratų veikėjų. Jis bendra-darbiavo socialdemokratų spaudoje, kur paskelbė daugelį savo filosofi-jos straipsnių.

Didelis J. Dicgeno nuopelnas yra tas, kad jis savarankiškai aptiko dialektinio materializmo principus. Tai pripažįsta F. Engelsas³, apie tai kalba V. Leninas⁴. Deja, dialektinis materializmas J. Dicgeno veikaluose nebuvo nuosekliau pagrįstas ir išvystytas, čia jis yra daugiau bendra tendencija, teisinga nuojauta, negu išbaigta teorinė sistema. Todėl ypač svarbu pažymėti, kad pats J. Dicgenas niekad nelaikė savęs šios filoso-fijos krypties kūrėju. Jis blaiviai vertino savo veikalus, nors ir buvo absoliučiai įsitikinęs teisingumu tų idėjų, už kurias kovojo. „<...> Ne-paisant mano išdidaus tono, aš iš esmės visiškai kuklus žmogus“⁵, — taip

² Josef Dietzgens *Sämtliche Schriften in drei Bänden*. Stuttgart, 1922, B. III, S. 70.

³ „... Ne mes vieni atradome šią materialistinę dialektiką, kuri jau eilė metų yra mūsų geriausias darbo įrankis ir mūsų aštriausias ginklas; vokietis darbininkas Joze-fas Dicgenas ją iš naujo atrado nepriklausomai nuo mūsų ir net nepriklausomai nuo He-gelio“ (*K. Marksas ir F. Engelsas*, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 348).

⁴ „Štai Dicgeno reikšmė: darbininkas, savarankiškai priešęs dialektinį materializmą, t. y. Markso filosofiją“ (*V. I. Leninas*, Raštai, t. 19, p. 59).

⁵ J. Dietzgens *Sämtliche Schriften*, B. I, S. 200.

pasakyti apie save J. Dicgenas turėjo teisę. Jis bešalygiškai pripažino mokslinį K. Markso ir F. Engelso autoritetą ir laikė juos dialektinio materializmo pradininkais. „Nepaprastai vertinga darbininkui Dicgeniui charakterizuoti yra tai, — sako Leninas, — kad jis nelaikė savęs mokyklos kūrėju“⁶.

J. Dicgenas, kaip filosofas, brendo sudėtingos filosofinės kovos sąlygomis, kurios tuo metu buvo susidariusios Vokietijoje. G. Hegelio filosofija, pasiekusi savo klestėjimo viršūnę, buvo susprogdinta iš vidaus, nes joje jau nebetilpo tas frakcijų antagonizmas, kurio šaknys siekė socialinį gyvenimą. L. Fojerbachas pirmasis išdrįso apskritai atmesti G. Hegelio spekuliatyvinį idealizmą ir į savo filosofijos centrą iškėlė gamtą ir žmogų. Tai buvo anglų ir prancūzų materializmo reabilitacija. L. Fojerbachas turėjo didelės įtakos J. Dicgeno filosofinėms pažiūroms. J. Dicgeniui, kaip ir L. Fojerbachui, spekuliatyvinis idealizmas visada buvo pagrindinis kritikos objektas. Tiesa, su G. Hegelio dialektika jis elgėsi daug atsargiau, negu L. Fojerbachas. Šių dviejų filosofijos srovių — G. Hegelio idealizmo ir L. Fojerbacho materializmo — kovos fone palaipsniui formavosi K. Markso ir F. Engelso dialektinis materializmas, į kurį orientavosi ir prie kurio pritapo J. Dicgenas.

Aistringas noras susigaudyti viena kitai priešingose filosofijos srovėse ir tarti savo žodį filosofijoje ryškus jau pirmajame stambesniame J. Dicgeno veikalė „Protinio darbo esmė“ (1867 m.). Šio veikalė rankraščio ištrauką J. Dicgenas pasiuntė K. Marksui, kuris apskritai teigiamai ją įvertino. K. Marksas rašė apie J. Dicgeną: „Jau seniai Dicgenas yra man atsiuntęs rankraščio apie „Sugebėjimą mąstyti“ ištrauką, kurioje, nepaisant tam tikros sąvokų painiavos ir pernelyg dažnų pakartojimų, yra daug puikių ir, kaip darbininko savarankiško mąstymo produktas, nusistebėjimo vertų minčių“⁷. Laiške F. Engelsui K. Marksas pasako savo nuomonę dėl šio veikalė originalumo: „Dicgeno veikalą, išskyrus tas vietas, kur matyti Fojerbacho ir t. t. įtaka, žodžiu, jo šaltiniai, aš laikau visiškai savarankišku darbu“⁸. Šis J. Dicgeno veikalas yra labai svarbus jo filosofinėms pažiūroms suprasti. Mat, „Protinio darbo esmėje“ jis suformulavo idėją, kuri įvairiais variantais kartojama tiek šiame, tiek vėlesniuose jo darbuose ir kuri taip akcentuojama, kad dažnai nejučiomis paverčiama universaliu filosofijos (ir ne tik filosofijos) problemų sprendimo raktu.

Kokia yra ta idėja?

Filosofiją J. Dicgenas laiko mokslu apie sugebėjimą pažinti, todėl ji turinti būti proto kritika. Svarbiausia filosofijos problema esanti protinio darbo prigimties problema, kurios sprendimą sudarą tai, kad bet kokios esmės yra minties, dvasios, proto tvarinys. Protinio darbo esmė — sugebėjimas abstrahuoti. Protas nutrina reiškinių individualumą, tucs reiškinius jis mato pro jų vieningumo, jų priklausymo tam tikrai rūšiai priz-

⁶ V. I. Leninas, Raštai, t. 19, p. 59.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 32, с. 482.

⁸ Ten pat, p. 158.

mę. Todėl proto santykis su jutimais esąs toks pat, kaip vienovės su ivairove. Sugebėjimas mąstyti — tai sugebėjimas atrasti daiktuose tai, kas jiems yra bendra. Panašiai kaip akis randa daiktuose, kas matoma, taip protas atranda juose, kas bendra. „<...> Ji, dvasia, iš daugelio dalykų sukuria vieną, iš dalies — visumą, iš reiškinijų — esmę, iš kintamų dalykų — nekintamus, iš akcidenčių — substanciją. Tai, kas realu, esmė, arba daiktas savyje, yra idealus, dvasinis tvarinys“⁹. Tokia esanti mąstymo, dvasios, proto prigimtis.

Iš šios idėjos J. Dicgenas tikisi išplėtoti visą pozityvų filosofijos turinį ir atkakliai to siekia. Todėl tai idėjai jis teikia visuotinio filosofijos metodo reikšmę: „<...> *Bendrybės išvystymas iš atskirybės yra tas universalus metodas, tas būdas apskritai, kuriuo remdamasis protas pažįsta <...>*“¹⁰. Deja, šis metodas pasirodė ne toks universalus, kaip J. Dicgenas manė. Loginiai jo filosofijos prieštaravimai gan ryškiai nubrėžia tą ribą, už kurios šis metodas yra bejėgis.

Tačiau tokios išeities pozicijos davė J. Dicgenui tam tikrą pagrindą kritikuoti spekuliatyvinį idealizmą, — o tai jam ir buvo svarbiausia. Jo nuomone, spekuliatyvinė filosofija pasiduoda iliuzijai, kad protas, dvasia gali savyje atrasti daiktų esmę, kad jie gali savarankiškai išvystyti pažinimo turinį. Todėl J. Dicgenas pabrėžia, kad svarbiausias proto kritikos uždavinys yra atskleisti, jog protas pats savaime yra tuščias. Jis nieko negali sukurti be medžiagos. Visi prieštaravimai, kuriuose susipainoja filosofija, J. Dicgeno požiūriu, kyla iš to, kad ji mėgina ignoruoti natūralų savo pamatą.

Bendras dvasios pamatas esanti materija. Apskritai būdamas empiristinės orientacijos, J. Dicgenas nededa lygybės ženklo tarp pojūčio ir daikto, tarp dvasios ir materijos. „Regėjimui reikia kažko tokio, kas matoma, taigi kažko daugiau, negu mes matome, klausai — kažko tokio, kas girdima, mąstymui — objekto, kuris mąstomas, taigi vėl kažko tokio, kas ir už mūsų minties, už mūsų sąmonės vis dėlto yra kažkas“¹¹. Taigi materija yra „kažkas daugiau“, negu pripažinta sąmonės turinio objektyvi reikšmė, ji išveda mus už patyrimo ribų. J. Dicgenas suvokia, kad iš filosofijos negalima reikalauti teorinių argumentų tais atvejais, kai kalbama apie pažinimo prielaidas, t. y. kai išeinama už teorijos ribų.

Todėl suprantama, kad J. Dicgeno materializmas pasirodė tvirtesnis, negu pozicija empiriokritikų, kurie XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje ėmėsi „išvalyti“ materializmą nuo bet kokių teoriškai neįrodytų prielaidų. Tokio „nuoseklumo“ rezultatas buvo tas, kad daiktai buvo sutapatinti su pojūčiais, o po to ir visai ištirpo juose. Todėl V. Leninas, „Materializme ir empiriokriticizme“ kritikuodamas E. Macho ir jo pasekėjų filosofinę koncepciją, dažnai remiasi J. Dicgenu ir jo materialistinių požiūrių priešpastato idealistiniams neopozityvistų požiūriui.

⁹ J. Dietzgens *Sämtliche Schriften*, B. I, S. 26—27.

¹⁰ Ten pat, p. 20.

¹¹ Ten pat, p. 14.

J. Dicgenas teisingai pabrėžia, kad XVII—XVIII a. materializmas yra ribotas ir vienpusiškas, kad po I. Kanto ir G. Hegelio jis jau negali atsigausti. Tačiau apie šią materializmą J. Dicgenas turi gana mišglotą supratimą. Jau G. Plechanovas¹² atkreipė dėmesį, kad materializmo istorijos nežinojimas buvo savotiškas vokiečių filosofų paprotys, kuris neaplenkė ir J. Dicgeno. Senąjį materializmą J. Dicgenas laiko daug primityvesniu, grubesniu, vulgaresniu, negu jis iš tikrųjų buvo. Todėl šiam materializmui jis dažnai priešpastato savo paties teiginius. Savo ankstyvesniuose darbuose materializmą, kaip metodologinį principą, jis dažnai painioja su jau atgyvenusiomis materializmo istorinėmis atmainomis ir, sekdamas L. Fojerbachu, nelaiko savęs materialistu, bet mano, kad savo filosofija jis įveikia materializmo ir idealizmo vienpusiškumą. Tai, žinoma, daugiau liečia terminus, negu dalyko esmę. Vėliau, geriau susipažinęs su marksizmo filosofija, J. Dicgenas reabilituoja ir patį materializmo terminą, sakydamas, kad „šitas suterštas pavadinimas vėl pagarboje“¹³.

J. Dicgenas siekia sukurti vientisą filosofiją, kuri būtų nuoseklus vienu ir tų pačių principų išplėtojimas. Tačiau griežta jo mąstymo logika negali kompensuoti ribotumo tų principų, kuriais jis remiasi. Su dideliais keblumais J. Dicgenas susiduria jau svarstydamas būties ir mąstymo santykio klausimą. Jis laikosi požiūrio, kad esmės, „daiktai savyje“ yra proto „darbo“ rezultatas ir kad tam „darbui“ reikalinga medžiaga. Tokia medžiaga esąs jutiminis patyrimas. „Jutiminis reiškinyš yra bendras mokslo objektas arba medžiaga“¹⁴. Protas be jutiminės medžiagos esąs spekuliatyvinio idealizmo chimera. Tačiau ar negalima to paties pasakyti ir apie mintines esmes, kurias protas kuria iš jutiminės medžiagos? Kuo plačiau J. Dicgenas svarsto šį klausimą, tuo labiau jo filosofijoje reiškiasi ta sąvokų painiava, į kurią atkreipė dėmesį K. Marksas. J. Dicgenas remiasi tuo, kad tikras dalykas yra vien reiškiniai, nes esmės — mintinis dalykas. Jis, be abejo, visiškai teišus, nesuteikdamas šioms mintinėms esmėms grynai ontologinio statuso: „... Tai, kas bendra, tikrovėje arba jutimingume egzistuoja tiktai tam tikru *vpatingu* būdu“¹⁵. Tačiau būties ir mąstymo santykis tuo dar nepaaiškinamas. Kiek tikri yra patys proto kūrybos rezultatai? Jokios kūrybos negalima paaiškinti, remiantis vien medžiaginėmis jos prielaidomis, šiuo atveju — jutiminiu patyrimu. Esmė — tai ne reiškinių suma. Esmėje esama to, ko nėra reiškiniuose, ir atvirkščiai, reiškiniuose esama to, ko nėra esmėje. Esmės ir reiškinių santykis nepasidaro aiškesnis, jeigu esmė tiesiog priskiriama protui, o reiškiniai — tikrovei ir tuo mąstymas atskiriamas nuo būties. Prarają tarp būties ir mąstymo galima įveikti tiktai nagrinėjant pažinimą, kaip praktikos sąlygotą visuomeninį istorinį procesą. Tačiau J. Dicgenui mąstymas tėra gamtinio žmogaus sugebėjimas, ir šį sugebėjimą

¹² Зт. Г. В. Плеханов, Избранные философские произведения, т. III, М., 1957, с. 17.

¹³ J. Dietzgens Sämtliche Schriften, B. I, S. 134.

¹⁴ Ten pat, p. 25.

¹⁵ Ten pat, p. 32.

savo filosofijoje jis laiko tokia jutimiškai konstatuojama prielaida, kurios toliau aiškinti nėra jokio reikalo.

Natūralu, kad J. Dicgenas neapsiriboja išvada, jog reiškiniai tikri, o esmės mąstomos. Šiai išvadai jis priešpastato kitą, diametraliai priešingą išvadą, kad esmės yra tikros, o reiškiniai mąstomi,— šį prieštaravimą jis aiškina materializmo ir idealizmo vienpusiškumu. „Idealistas pažinimo šaltinį mato vien tiktai prote, materialistas — jutimiškai duotame pasaulyje. Šiam prieštaravimui suderinti užtenka suprasti šių dviejų pažinimo šaltinių tarpusavio sąlygotumą“¹⁶. Toks mėginimas sutaikyti nesutaikinamus dalykus J. Dicgeno filosofinę poziciją padaro nenuoseklia ir prieštaringa. „Mes skiriame *mąstymą* ir *būtį*. Mes skiriame *jutiminį daiktą* nuo jo *dvasinės sąvokos*. Bet ir nejutiminis vaizdinys yra *jutiminis, materialus*, tai yra *tikrovinis*“¹⁷. V. Leninas, „Materializme ir empiriokriticizme“ cituodamas šiuos J. Dicgeno žodžius, pažymi: „Čia aiškus neteisingumas. Kad ir mintis, ir materija yra „tikroviniai“, t. y. egzistuoja, tai teisinga. Bet pavadinti mintį materialia — reiškia žengti klaidingą žingsnį į materializmo supainiojimą su idealizmu“¹⁸. Pats J. Dicgenas, matyt, suvokia čia esančią painiavą, todėl jis daro išlygą, kad gal geriau mintį būtų laikyti ne materialia, jutimine, o tikrovine¹⁹. Tačiau, anot G. Plechanovo, remtis tokiu argumentu, kritikuojuant spekuliatyvinę filosofiją, yra beprasmiška: „<...> Atmesti pasaulinę dvasią paprastu teiginiu, kad pasaulis turi savyje *visą būtį*,— reiškia remtis *tautologija* <...> Bet J. Dicgenas šią tautologiją laikė vos ne svarbiausiu filosofijos „akvizitu“. Ja remdamasis, jis mėgino išspręsti visus prieštaravimus“²⁰.

Šiuos prieštaravimus J. Dicgenas yra paveldėjęs iš ankstesniojo materializmo ir nepajėgia iš jų išsivaduoti. Tiesa, vėliau, ypač savo veikaluose „Socialisto ekskursijos į pažinimo teorijos sritį“ (1886 m.) ir „Filosofijos akvizitas“ (1887 m.), jis gerokai pakeičia savo poziciją būties ir mąstymo santykio klausimu, tačiau ir čia negali pasiūlyti nieko tvirtesnio už B. Spinozos substancijos teoriją. Būtį ir mąstymą jis mėgina suvienyti, iškeldamas virš jų universalią absoliučią gamtą, kurioje glūdi visa, kas kūniška ir dvasiška. Žinojimą apie tokią gamtą J. Dicgenas laiko žmogui įgimtu. Pastarąjį teigimą V. Leninas vadina vienu iš J. Dicgeno netikslumų²¹.

Apskritai J. Dicgenas filosofijoje laikosi empirizmo linijos. „Aš tvirtinu,— sako jis,— kad induktyvinis daikto pagrindimas yra vienintelis, teisingas, mokslinis pagrindimas <...>“²² Šį metodą J. Dicgenas priešpastato deduktyviniam spekuliatyvinės filosofijos metodui. Pastarasis esąs klaidingas dėl to, kad protas šiuo atveju nesuvokia tikrųjų savo ištakų

¹⁶ Ten pat, p. 54.

¹⁷ Ten pat, p. 12.

¹⁸ V. I. Leninas, Raštai, t. 14, p. 228.

¹⁹ Žr. J. Dietzgens Sämtliche Schriften, B. I, S. 12.

²⁰ Г. В. Плеханов, Избранные философские произведения, т. III, с. 120—121.

²¹ Žr. V. I. Leninas, Raštai, t. 14, p. 121.

²² J. Dietzgens Sämtliche Schriften, B. I, S. 141.

ir tariasi esąs savarankiškas. „<...> Deduktyvinis, kaip ir bet koks kitas, žinojimas galų gale grindžiamas *patyrimo faktu*“²³. Todėl kiekviena tiesa iš prigimties esanti empirinė tiesa. Tačiau mokslas domisi ne jutimine gamta. Pastaroji esanti duota betarpiškai. Jeigu mokslas apsiritų tik ja, apskritai jis būtų nereikalingas. Mokslui svarbi ne pati medžiaga, o jos pažinimas, materijoje slypintis visuotinum elementas²⁴. Iš čia plaukiančio dualizmo J. Dicgenas ne tik neįveikia,— jis, matyt, net nesuvokia jį čia esant.

Vienintelį būdą šiam dualizmui išvengti nurodė marksistinė filosofija. Jis pagrįstas tuo, kad atskleidžiama visuomeninės istorinės praktikos reikšmė pažinimui. Tiesa, J. Dicgenas irgi kalba apie praktiką, tačiau pastarąją jis tapatina su jutiminiu patyrimu. Praktika esanti teorijos prielaida ta prasme, kad reiškiny yra esmės prielaida: „Praktika duoda mums reiškinį, teorija — daiktų esmę“²⁵. J. Dicgenas mano, kad daiktų bendrumas savaime glūdi juose pačiuose, kad daiktus pagal jų savybes galima išskirstyti į klases, rūšis, gimines ir t. t. Tiesa, tą bendrumą daiktuose gali atrasti tik protas. J. Dicgenas nuolat pabrėžia šitą nuostabų proto sugebėjimą sujungti visus, net pačius skirtingiausius dalykus, suderinti visas priešybes. Šiuo nuostabiu proto sugebėjimu, o ne praktika jis ir grindžia pažinimo rezultatų objektyvumą. Ir tai suprantama: jeigu praktika tapatinama su jutiminiu patyrimu, tai ji negali būti laikoma pažinimo pagrindu. Tarp teorijos ir praktikos atsiranda neperžengiama riba, nes teorijos sričiai priskiriama tai, kas bendra, praktikos — kas atskira.

Marksistinė gnoseologija praktikos principui teikia kitoki turinį. Jis čia žymi žmonių jutiminę daiktinę veiklą, kurios dėka tikrovės objektuose atrandamos įvairios savybės, darančios juos daugiareikšmiai, universaliais ir susiejančios su kitais objektais. Tačiau šitos savybės neslypi pačiuose daiktuose, kaip gamtinėje medžiagoje,— jos yra suponuojamos visuomeninės praktikos. Teorijos galimybės yra sąlygotos praktikos galimybių. Kadangi pastarąsias kuria žmonija, tai jų atžvilgiu individo protas visada yra neribota potenciali, kurios kūrybinė galia slypi joje pačioje, kuri universaliame pasaulio reiškinių sąryšyje fiksuoja tiek atskirus, tiek bendrus momentus.

Nors J. Dicgenas, kaip buvo sakyta, ne visuomet gali savo filosofinę poziciją griežčiau atriboti nuo ankstesniojo materializmo, nors jis dažnai atradimu laiko tai, kas iš tikrųjų yra tiktai pakartotos ano materializmo idėjos, jo mąstymo būdas iš esmės yra dialektinis, ir tuo jis gana ryškiai skiriasi nuo savo pirmtakų materialistų. Bendrais bruožais susipažinęs su G. Hegelio filosofija, jis kalba apie ją su pagarba. Tačiau jis nebuvo išėjęs G. Hegelio mokyklos, jam nebuvo aiškus visas gilus G. Hegelio dialektikos turinys. „Savo nelaimėi, jis būtent Hegelio nestudijavo“²⁶. —

²³ Ten pat, p. 136.

²⁴ Žr. ten pat, p. 53.

²⁵ Ten pat, p. 30.

²⁶ K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 32, с. 158.

rašė apie jį K. Marksas. Gal dėl to J. Dicgeno dialektika yra gana savarankiška, tačiau tai anaipol nėra jos stiprumo požymis. Jis nepakankamai susipažinęs su istorine dialektikos raida, todėl lieka atsijęs nuo istorinio konteksto. Taiklūs ir tikslūs pastebėjimai jo raštuose kaitaliojasi su gana primityviais samprotavimais. «<...> J. Dicgenas,— kaip sako G. Plechanovas,— labai dažnai laužiasi pro atviras duris, neįtikėtiniomis pastangomis sprendžiamas tokius prieštaravimus, kurie jau seniai ir nepalyginamai geriau, pilniau ir geriau buvo išspręsti Hegelio „Logikoje“»²⁷.

J. Dicgenas nesutinka su senojo materializmo požiūriu, kad gamtos sistemoje kiekvienas atskiras reiškinyis atlieka griežtai apibrėžtas funkcijas ir todėl gali būti absoliučiai išaiškintas. Jis mano, kad visi pasaulio reiškiniai yra tarpusavyje susiję, kad iš šio universalaus sąryšio išplėstas reiškinyis neegzistuoja, kad absoliutus kintamumas yra pasaulio esmė. Kadangi pažinimas turi reikalą ne su izoliuotais reiškiniais, o su jų ryšiais, su gamta, kaip visuma, tai jis visuomet esąs santykinio pobūdžio. Net smulkiausia dalelė negalinti būti pažinta iki galo, ji išeinanti už pažinimo ribų. Mokslo objektas esąs begalinis, todėl tiesa visada konkreti. Ji priklauso nuo to uždavinio, kurį pažinimas sprendžia. J. Dicgenas taikliai pažymi, kad klaidos esmė yra pretenzija, t. y. mėginimas tam tikrą tiesą taikyti plačiau, negu ji iš tikrųjų gali būti taikoma. Saikingumas — būtina pažinimo sąlyga. Kas nori paaikškinti viską, tas nepaaikškina nieko. „<...> Kiekvieną tiesą,— rašė V. Leninas,— jeigu ją padarysi „pernelyg didelę“ (kaip sakydavo Dicgenas tėvas), jeigu ją perdėsi, jeigu ją išplėsi už jos tikrojo pritaikymo ribų, galima privesti iki absurdo, ir ji net neišvengiamai, sakytosiomis sąlygomis, virsta absurdu“²⁸.

Pabrėždamas santykinį pažinimo pobūdį, bet kokių tiesų ir apibrėžimų sąlygiškumą, J. Dicgenas kai kada nejučiomis peržengia tą ribą, kuri dialektiką skiria nuo reliatyvizmo. Jis taip įsitikinęs savo filosofinės pozicijos teisingumu, kad dialektiką kai kada nepastebimai panaudoja kaip priemonę savo teorijos prieštaravimams paslėpti. Be abejo, dialektika leidžia kiekvieną teiginį paversti jo priešybe, bet ne visais atvejais tai yra prasminga. Neretai dėl to nagrinėjama problema tiktai netenka savo apibrėžtumo ir konkretumo arba, užuot ją sprendus, tylomis pakeičiama kita problema. Tokiai pagundai J. Dicgenas pasiduoda gana dažnai, ypač svarstydamas įvairius būties ir mąstymo santykio aspektus.

Savo veikaluose J. Dicgenas daug dėmesio skiria filosofijos socialinei funkcijai išryškinti. Jis pabrėžia, kad filosofija nėra ir negali būti neutrali kovojančių socialinių klasių atžvilgiu, kad ji vienaip ar kitaip susijusi su jų interesais. Tačiau ryšį tarp filosofinių principų ir socialinių jėgų J. Dicgenas per daug supaprastina. Jo požiūriu, filosofinėje pozicijoje savaime sprendžiamos ir socialinės, t. y. labiau specialios, problemos. Pavyzdžiui, proletariato klasinės kovos tikslų ir priemonių pagrindimas esąs

²⁷ Г. В. Плеханов, Избранные философские произведения, т. III, с. 116.

²⁸ V. I. Leninas, Raštai, t. 31, p. 42.

viena iš materijos ir dvasios santykio teisingo išaiškinimo pasekmių. Teisinga pažinimo teorija ir svarbiausias jos rezultatas — induktyvinis metodas, pasak J. Dicgeno, yra pakankamas pagrindas ir socialinėms problemoms spręsti.

Todėl ir socialinių problemų srityje J. Dicgenas yra perdėm filosofiškas, o tai jo poziciją daro nenuoseklia. Jis kritikuoja spekuliatyvinę filosofiją, pagal kurią dvasia pati savyje atranda įvairius socialinius imperatyvus, ir reikalauja konkrečiai aiškinti socialinius klausimus. Tačiau taip aiškinti neįmanoma, remiantis vien bendrais filosofijos ir gnoseologijos principais. Todėl savo socialinėje teorijoje J. Dicgenas nepakankamai įveikia spekuliatyvinį požiūrį. Žiūrint į viską vien pro filosofijos prizmę, kuo specialesnė yra nagrinėjama sritis, t. y. kuo ji labiau nutolusi nuo filosofijos, tuo prie abstraktesnių išvadų prieinama.

Pagal atskiras disciplinas savo socialinės teorijos J. Dicgenas griežčiau nediferencijuoja. Politikos, teisės, moralės problemas jis dažniausiai nagrinėja kartu. Gal daugiausia dėmesio jis skiria moralės klausimams, nes gėrio ir blogio prigimtis yra ne tik labiausiai fundamentali, bet ir labiausiai elementari socialinės teorijos problema.

J. Dicgeno požiūriu, moralės dėsniai negali būti grynojo proto dėsniai. Protas gališ tik susieti įvairius tikrovės reiškinius, atrasdamas bendras jų savybes. Ta empirinė medžiaga, kuria remdamasis protas nustato moralės dėsnius, — tai įvairiapusiškos žmonių reikmės. Tas reikmės J. Dicgenas vadina materialinėmis, fizinėmis, kūniškomis. Tiesa, jis dažnai pabrėžia moralės ryšį su visuomene, jos klasėmis. Klasių interesų skirtingumas apsprendžiaš tai, kad jos vadovaujasi skirtingomis moralės taisyklėmis. Tačiau visuomenę J. Dicgenas traktuoja kaip gamtos dalį, todėl socialinius reiškinius jis laiko gamtos faktais. Moralinį elgesį reguliuojančios reikmės, jo požiūriu, yra jutimiškai konstatuojami reiškiniai, kurie gali būti priešpastatyti moraliniam protui kaip natūrali jo bazė. Tokia spekuliatyvinio idealizmo kritika, kuri yra pagrindinė J. Dicgeno etikos tendencija, suartina ją su natūralistinėmis etinėmis koncepcijomis.

Tačiau moralė — tai ne vien žmogaus elgesio priklausomybė nuo jo reikmių, — ji visų pirma yra reikalavimas tam elegesiu. Nors moralės normatyvumo problemos J. Dicgenas griežčiau neformuluoja, jis vis dėlto mėgina ją spręsti. Čia jis remiasi savo pažinimo teorijos išvada, kad atskira, reiškinys yra tikrovinis dalykas, o tai, kas bendra, esmė — dvasinis dalykas. Moralės srityje tikrovinės esančios tik materialinės reikmės, todėl moralinio elgesio vertinimas sutampas su tų reikmių pažinimu. Bet tai reiškia, kad reikalavimas tikrąja žodžio prasme moralėje neturi materialaus pagrindo, kad jis gali būti tik kaip klaidos ir apgavystės pasekmė. Taip atsitinka tada, kai individas, socialinė grupė ar klasė mėgina suvisuotinti, paversti bendra tą moralę, kuri yra sukirpta tik pagal jų interesą.

Nors J. Dicgenas ir pripažįsta, kad moralės priežastis yra pavienio žmogaus silpnumas, kad moralė išplaukia iš reikmių tarpusavio priklausomybės, jis vis dėlto laikosi požiūrio, kad individo, socialinės grupės ar

klasės moralinė pareiga neprašoka jų intereso. J. Dicgenas čia pakliūva į visai natūralistinei etikai būdingą prieštaravimą. Jis mano, kad moralinį elgesį sąlygojanti materialinė reikmė slypi ir gali būti atrasta atskirame individe, grupėje, klasėje ir t. t. ir kad todėl moralinis gėris esąs tų reikmių teisingas atribojimas, o moralinis blogis — jų klaidingas supainiojimas. Bet šiuo atveju moralės problema sutampa su pažinimo problema. Nenuostabu, kad J. Dicgeno etinei teorijai būdinga šviečiamoji tendencija, kuri nesuderinama nei su materialistiniu moralės pagrindimu, nei su moksliniu socializmu.

Šią prieštaravimą, matyt, suvokė ir pats J. Dicgenas, nes savo vėlesniame straipsnyje „Socialdemokratijos religija“ jis ieško tvirtesnių pagrindų etinei teorijai. Ir jis pažengia didelį žingsnį į priekį, moralę grįsdamas visuomenės solidarumu. Pastarasis turįs praktines, materialines šaknis. Istorijos eigoje dėl materialinės gamybos raidos stiprėja žmonių tarpusavio priklausomybė ir kaip tos priklausomybės pasekmė kyla moralinė sąmonė. Materialinių interesų antagonizmas klasinėje visuomenėje ardo jos solidarumą, o kartu ir jos moralę. „Laiko devizas yra ne meilė ir parama, o kūjis ir priekalas. Tikrosios sąlygos yra tokios, kad tas, kas nenori būti tarnu, turi valdyti. Tokiomis aplinkybėmis nėra ko galvoti apie tai, kad kas nors idealiais sumetimais aukotų realius interesus“²⁹. Taigi dabar ir moralinę priedermę, ir jos neatitikimą praktiniam moraliniam elgesiui J. Dicgenas mėgina aiškinti materialiniais visuomenės santykiais. Tačiau toks aiškinimas nebuvo jo nuosekliau išplėtotas, nebuvo todėl, kad visuomenės ekonominių santykių ir jų raidos tyrimas vis dėlto buvo svetimas jo moksliniams interesams. Apskritai jam buvo daug artimesnis gamtamokslinis, o ne istorinis požiūris. Gamtamokslinio požiūrio jis galutinai neatsisako ir „Socialdemokratijos religijoje“. „Tai, ką paprastai reiškia žodžiai „moralė“ arba „dorovė“, — sako jis, — ir reikia suprasti kaip empiriškai esantį faktą, gyvą, materialinę reikmę, kuri paklūsta lozungui: „Gyvenk ir kitiems duok gyventi“. Moralė priklauso tai pačiai kategorijai, kaip ir visi įprastiniai daiktai. Ji paprastas gamtos reiškinys, būdingas žmogui“³⁰.

Vertinant J. Dicgeno filosofines pažiūras, svarbiausia yra jų santykis su marksizmo filosofija. O šitas santykis, kaip matyti, gana prieštaringas. J. Dicgenas, be abejo, nebuvo vien K. Markso pasekėjas, nes jis savo filosofijoje ir savarankiškai ėjo maždaug ta pačia linkme, kaip ir K. Marksas, pats ieškojo būdų suderinti materializmą su dialektika. Tačiau dėl menko mokslinio išsilavinimo tokio uždavinio savo jėgomis išspręsti jis nepajėgė. Todėl jis entuziastingai skaitė K. Markso ir F. Engelso veikalus, ypač „Kapitalą“, besąlygiškai pripažindamas jų mokslinį prioritetą. Bet J. Dicgenas nebuvo ir visiškai nuoseklus K. Markso pasekėjas, nes kai kurias principines svarbos marksizmo filosofijos idėjas, ypač aiškinant visuomenės istoriją, jis suprato gana paviršutiniškai.

²⁹ J. Dietzgens Sämtliche Schriften, B. I, S. 149.

³⁰ Ten pat, p. 153.

J. Dicgenas turėjo didelį filosofinį ir literatūrinį talentą, kurį jis ir skyrė savo klasės išsivadavimui. Pats darbininkas, jis rašė darbininkams, pabrėždamas, kad marksizmo teorijos įsisavinimas yra būtina jų socialinio išsivadavimo sąlyga. Asmeninis pavyzdys darbininko, savo valios pastangomis pakilusio iki mokslo lygio, apsprendė tai, kad J. Dicgenas įgijo daug pasekėjų. Vėliau, jau J. Dicgenui mirus, tarp jų atsirado ir tokių, kuriems „dicgeniškasis“, t. y. gerokai supaprastintas ir supainiotas, marksizmo filosofijos variantas pasirodė net patrauklesnis už patį marksizmą ir kurie ėmė reikalauti jeigu ir nepakeisti, tai bent papildyti K. Marksą J. Dicgenu. Šiuo atžvilgiu J. Dicgenas nebuvo vienišas, ir čia nėra prasmės kalbėti apie įvairiapusių mėginimų „papildyti“ K. Marksą šaknis, kurios išeina iš filosofijos ribų. Svarbu tai, kad grynai teoriniu požiūriu J. Dicgenas nieko negali pridėti prie K. Markso. Tai, kuo J. Dicgenas visiškai savitas, kuo jis iš principo skiriasi nuo K. Markso, yra teorinis nenuoseklumas ir painiava. „<...> Kelias *nuo* Markso į Dicgeno ypatumus — <...> yra kelias į balą“³¹, — reziümavo V. Leninas. Bet kaltinti dėl tokio pažiūrų interpretavimo patį J. Dicgeną — reikėtų jo bėdą paversti jo kalte. Štai kodėl nereikėtų užmiršti gal kiek griežtokų, bet vis dėlto teisingų G. Plechanovo žodžių: „J. Dicgenui daugiausia kenkia jo paties pernelyg uolūs gerbėjai: pastatytas greta gigantų, tokių, kaip Hegelis ir Marksas, jis atrodo daug mažesnis, negu buvo iš tikrųjų.

Mes patartume skaityti J. Dicgeną tik po to, kai atidžiai išstudijuota K. Markso filosofija. Tada galima lengvai matyti, kuo jis priartėja prie mokslinio socializmo kūrėjų ir kuo jis jiems nusileidžia, atsilikdamas nuo jų. Priešingu atveju jo skaitymas, tiesa, duos skaitytojui kai kurių gana svarbių ir įdomių — bet jokia būdu ne naujų — detalių kartu su didele ir žalinga painiava“³².

³¹ V. I. Leninas, Raštai, t. 14, p. 232.

³² Г. В. Плеханов, Избранные философские произведения, т. III, с. 123.